

Роль особистості перекладача в міжкультурному діалозі: Петро Рихло – будівничий моста між літературами

*Роботу виконано на кафедрі теорії та практики
перекладу з німецької мови
КНУ ім. Тараса Шевченка*

У статті подано матеріал про вченого, перекладача і популяризатора німецькомовної літератури Буковини Петра Рихла. Визначено головні риси його індивідуального стилю та роль особистості в міжкультурних контактах.

Ключові слова: переклад, Петро Рихло, індивідуальний стиль, колорит, міжкультурний трансфер.

Иваницкая М. Л. Роль личности переводчика в межкультурном диалоге: Петр Рыхло – строитель моста между литературами. Статья предлагается материал об ученом, переводчике и популяризаторе немецкоязычной литературы Буковины Петре Рыхло. Определяются главные черты его индивидуального стиля и роль личности в межкультурных контактах.

Ключевые слова: перевод, Петр Рыхло, индивидуальный стиль, колорит, межкультурный трансфер.

Ivanytska M. L. The Role of Translator's Personality in the Intercultural Dialog: Peter Rychlo Building Bridges Between Literatures. The article contains materials about Peter Rychlo, scientist, translator, and popularizer of German literature of Bukovina. The main features of his individual style and the role of his personality within intercultural contacts have been determined.

Key words: translation, Peter Rychlo, individual style, coloring, transcultural transfer.

Постановка наукової проблеми та її значення. Українська література мала найтісніші контакти з німецькомовною літературою на теренах Західної України, а саме в Галичині та на Буковині, котрі впродовж півтори сотні літ належали до Австро-Угорської монархії. Не дивно, що саме в цих регіонах були не лише письменники-поліглоти, котрі публікували твори кількома мовами або ж писали про феномен переплетіння культур, а й вправні перекладачі, які визріли в багатокультурному краї і популяризували іншомовну літературу для загалу. До когорти таких перекладачів належать і визначні діячі початку ХХ ст. (Іван Франко, Ольга Кобилянська, Осип Роздольський, Кость Кракалія), і перекладачі кінця ХХ – початку ХХІ ст. (Петро Рихло, Тимофій Гаврилів, Юрко Прохасько, Ольга Сидор та ін.). Якщо про перекладачів початку ХХ ст. є достатньо наукової літератури, то німецько-український переклад сьогодення потребує осмислення, особливо стосовно конкретних особистостей.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Про перекладацьку діяльність одного з найплідніших німецько-українських перекладачів сучасності П. Рихла можна знайти короткі відомості в бібліографічному покажчику, укладеному до його 60-річчя, котрий містить лише в рубриці «Переклад» 159 позицій [5], у пресі [3], у літературознавчих розвідках [7]. Але лише деякі його роботи ставали предметом перекладознавчого дослідження, насамперед це переклад поезії [1; 4] і лише частково – прози [2].

Мета розвідки – дослідити діяльність П. Рихла не тільки як перекладача, а й як фігуранта німецько-австрійсько-українських літературних взаємин. Відповідно до мети поставлено такі **завдання:** 1) проаналізувати перекладацький доробок П. Рихла; 2) розглянути індивідуальний стиль перекладача; 3) виявити вплив його особистості на розвиток міжлітературних контактів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одним із сучасних перекладачів, котрі сформувалися в традиційно багатонаціональному середовищі і завдяки цьому отримали імпульс творити на благо кількох літератур та заради популяризації цієї особливої багатогранної спадщини, є Петро Рихло – вчений і перекладач, одна з яскравих постатей німецько-українського культурного трансферу. Сам виходець із Буковини, він не лише увібрав у себе її багатоголосий дух, але й доклав і докладає зусиль, щоби цей дух не втратився, щоб розростався.

Образ учителя-просвітника, неперевершеного знавця німецькомовної літератури та талановитого перекладача, котрий з'явився в нас – його студентів, із роками лише підкріплюється подальшою діяльністю П. Рихла. І не дивно, що це враження перегукується з оцінкою перекладацького доробку П. Рихла авторкою Інтернет-часопису ALARUM Д. Клочко: «Було враження, що якась таємнича сила звідтам, з Буковини, впевнено, день за днем, вірш за віршем наповнює сенсами німецько-українську поезику ХХ століття. Ніби там, у Буковині, дійсно виростає міцний бук, дерево-книга» [6].

Петро Рихло розпочав свою діяльність на ниві перекладу поезії. Ще студіюючи в Чернівцях філологію, він познайомився завдяки університетській викладачці зі Стафанією Нусбаум – чи не єдиною буковинською німецькомовною поеткою, котра публікувалася в ті роки в Москві, П. Рихло переклав її вірші, і їх надрукувала газета «Радянська Буковина», але до відкриття для себе багатства усієї німецькомовної літератури Буковини мусило минути ще немало часу.

Німецькомовна література Буковини на той час була зовсім не відомою радянському читачеві. Імен Пауля Целана чи Розі Ауслендер для офіційної літератури не існувало, перебування Буковини в складі Австро-Угорщини змальовувалося лише із конотацією «поневолення». Молодий учитель, а потім викладач П. Рихло займався німецькою літературою, у 1974 р. «Всесвіт» опублікував його переклади балад німецького поета С. Гермліна, завдяки цьому ж літературному часопису він уперше познайомився з віршами Пауля Целана, відкривши для себе нову сторінку історії свого міста. Із того часу й почав збирати все, що стосувалося літератури Буковини.

Оскільки в Радянському Союзі тематика літературних досліджень також перебувала під контролем соціалістичної ідеології, тема кандидатської дисертації П. Рихла стосувалася творчості письменника й поета із НДР Стефана Гермліна. Але сама постановка питання «Засвоєння національних літературних традицій С. Гермліном» стала, на нашу думку, основоположною для літературознавця П. Рихла: подальша доля дослідника постійно веде його до аналізу літературних традицій етносів, що населяли Буковину, та висвітлення їхнього синтезу в багатокультурній літературі цього краю.

П. Рихло мав щастя застати покоління тих, хто пам'ятав «золоті часи», коли Чернівці були не провінцією монархії, а культурною метрополією, де панував дух високого мистецтва, освіти, інтелігентності. До цього покоління належали Лідія Гарник, Роза Цукерман, Матіас Цвіллінг, спілкування з котрими відкривало допитливому дослідникові світ замовчуваної німецькомовної літератури Буковини. Невтомно шукаючи твори, спогади, рецензії, переклади, документи, пов'язані з літературами Буковини, у першу чергу – у закордонних виданнях, а пізніше – в колишніх радянських архівах, П. Рихло крок за кроком віднаходив дані про забуту «Атлантиду», як образно писали про австрійське місто Чернівці закордонні літературознавці.

Особливо герметична творчість Пауля Целана вимагала прискіпливої уваги: поет черпав із криниці кількох літератур та традицій, напував своє слово алегоріями та символами. Будучи надзвичайно начитаною людиною, Целан вводить у свій контекст мотиви, думки, образи, починаючи з Біблії, і закінчуючи російськими поетами – його сучасниками. Наблизитися до його поезії – значить пережити і відчувти, вивчити й охопити зором усе те, що пережив, відчув, пізнав Целан: це і жорстокість війни, і смерть батьків, і втрата батьківщини, і самотність, і цькування, і ненависть. А крім того, життя у мові, яка після Голокосту не могла більше дарувати традиційне лірично слово. Щоби перекласти таку поезію, перекладач мав провести серйозний передперекладацький аналіз, зрозуміти, яке смислове навантаження мають целанівські образи, а для цього – детально вивчити життєвий і творчий шлях поета, умови, котрі примушували його вкладати свої думки у скупі нетранспарентні рядки. Концентрацію поетичного слова у постмодерністській поезії П. Целана неможливо відтворити без глибоких фонових знань про єврейські мотиви його творчості, про Голокост і душевну травму Пауля, про його захоплення французькою лірикою, його переклади, вплив російської поезії, про інтертекстуальні зв'язки поезії П. Целана з іншими літературами, його життя емігранта у Франції та глибинні причини самогубства.

Рецепція поетичної мови Целана та наступне відтворення засобами іншої мови складає труднощі вже тому, що смислова насиченість майже кожної лексеми набагато більша, ніж в узуальному вжитку, а синтаксична побудова має свій, хоча й не традиційний, але відчутний ритм. І коли більшість лексем короткі або й навмисне стиснуті самим автором, передати такий ритм українською мовою не просто, навіть із тієї формальної причини, що більшість слів української мови довші.

Перекладаючи поезію П. Целана, П. Рихло досліджував її в різних аспектах: образи й топоси, мотиви, інтертекстуальність, тобто його перекладацька праця тісно переплелася з літературознавчими дослідженнями, що вилилося і в окремо опубліковані переклади, і в збірки перекладів («Меридіан серця», «Целан П. Поезії: антологія українського перекладу»), а також у низку статей, та, зрештою, докторську дисертацію «Творчість Пауля Целана як інтертекст».

Таким чином, П. Рихло відкрив для українських читачів ім'я поета з Буковини, яке стало символом європейської поезії ХХ ст., саме завдяки його перекладам програмні твори П. Целана увійшли в шкільні підручники зі світової літератури. Окрім П. Целана, П. Рихло ввів в український літературний контекст імена плеяди німецькомовних поетів Буковини – Рози Ауслендер, Імануеля Вайсгласа, Альфреда Маргул-Шпербера, Адьфреда Гонга, Сельми Меєрбаум-Айзінгер та ще десятка інших, присвятивши деяким окремі видання, як-от «Роза Ауслендер. Час фенікса. Вибрані поезії» (німецькою та українською мовами), а також уклавши двомовну антологію німецькомовної поезії Буковини «Загублена арфа», котра витримала вже два видання і користується великою популярністю в україномовних та німецькомовних читачів. Саме двомовність цієї антології забезпечує німецькій аудиторії можливість познайомитися з «острівною» літературою колишньої австрійської провінції, котра ввійшла в німецькомовний дискурс як міф, а український читач може з гордістю читати поезії своїх земляків.

Аналізуючи поетичні переклади П. Рихла, відзначаємо концептуальну, ритмомелодійну, фонетичну та семантичну близькість до оригіналу. В його українському перекладі німецькомовна лірика звучить природно та плинно. П. Рихло досягає у своїх перекладах не лише тематичної та формальної близькості до оригіналу, але й демонструє тонке чуття душі кожного поета, що ґрунтується на багаторічних дослідженнях життя і творчості цієї «поетичної Атлантиди». Уміння з однаковою майстерністю передати римовані класичні строфи та постмодерну поезію зі складним ритмом і синтаксисом, вправне володіння багатим арсеналом української мови та здатність відтворити типові для авторів неологізми – це лише деякі з рис перекладача. Можемо відзначити, що коли перекладач стикається з вибором, чим пожертвувати – змістом (епітетом, деталлю) чи формою (розміром вірша, ритмом, фонікою), то частіше він надає перевагу формі, але жодна домінанта перекладу ним не втрачається, жоден концептуально важливий образ не випускається з поля зору. Цю думку можна проілюструвати рядком із «Фуги смерті», коли заради ритму «*Schwarze Milch der Frühe*» відтворюється перекладачем як «*Чорне діиво світання*».

Іншою рисою індивідуального стилю поета-перекладача є схильність до одомашнення, незвичні для українського синтаксису конструкції в його перекладі не трапляються, проте ми можемо спостерегти різні стилістично марковані пласти української лексики (архаїзми, діалектизми-буковинізми, просторіччя, поетизми) там, де в оригіналі – нейтральне слово, наприклад: *Flöße (плоти) – дараби, Bett – ложе, im Wasserspiegel – в свічаді води, auf ihren Schultern – на своїй раменах, Zimmer – світлиця, bunte Tracht – барвисті строї, «Doch wenn die Nacht auch heut sich nicht erhellt» – «Коли ж нітьма укриє небозвід»*.

Окрім митців буковинського походження, П. Рихло перекладав і інших німецькомовних поетів ХХ ст. (Ельзе Ласке-Шюлер, Готфріда Бенна, Неллі Закс, Карла Любомірські, Райнера Кунце та ін.), а також прозу та есеїстку, насамперед вихідців із Буковини – Георга Дроздовські і Грегора фон Реццорі, уродженця Харкова Юри Зойфера, а також австрійських галичан Карла Еміля Францо́за і Маннеса Шпербера. Як перекладач-прозаїк П. Рихло також випрацював свій стиль, котрий перегукується зі стилем поета-перекладача і ще більшою мірою виявляє риси одомашнення (*Pfad – плаї, Schenke – шинок, Schnaps – горілка*) та схильність до інтенсифікації експресивності оповіді. У перекладах спостерігається значно більша частотність синтаксичних трансформацій у бік посилення емоційності, ніж поодиноких утрат емоційності. Для прозових творів також характерне розширення діапазону вживаної лексики за рахунок просторіччя, діалектизмів і поетизмів, наприклад: *Mit dem Tode bestrafen – карати на горло, vielfältigen Stämme – різношерсті племена, besinnungslos betrunken – н'яного, як чин, du Schwein – свиняча нико, werfen – жбурляти, fettes Weib – тлуста дружинонька*.

Особливістю перекладацької діяльності П. Рихла є те, що він відтворює німецькомовні твори, котрі з'явилися частково і на українському ґрунті (і в прямому, і в переносному значенні слова). Тому в багатьох авторів трапляються українські мотиви, топос Чернівців чи Буковини / Галичини

набагато частіше, ніж у літературі Німеччини, уживаються слов'янізми, а також відповідні реалії, типові для регіону. Це, з одного боку, полегшує роботу перекладача (оскільки реалії слов'янського світу є відомими українському читачеві), а з іншого – ускладнює, тому що той особливий мультикультурний і мультинаціональний колорит, котрий відрізняє твори німецькомовних буковинських чи галицьких авторів, частково втрачається. Слов'янське «чуже» для німецького реципієнта стає «своїм» для українського читача (наприклад, *huzulischer Frühling* – гуцульська весна, «*bis auf weiterem Ukas*» – «до нового Указу»), а от гебрейське «чуже», виражене за допомогою граматичної чи синтаксичної стилізації, відтворити адекватно в мові перекладу майже неможливо. Це пояснюється тим, що їдиш, мова, котрою користувалися бідніші східноєвропейські євреї, сприймалася багатьма німецькими читачами як «зіпсута німецька», а тому її введення в літературний текст створювало ще й соціальний колорит. Цей соціальний колорит можна передати в перекладі лише через просторічну лексику, тоді як національний колорит – лише за допомогою транскрипцій (*Stetl* – *штетль*). Філігранне поєднання обох тактик, як це практикує П. Рихло, дає змогу із досить високим рівнем адекватності відтворити атмосферу першотворів.

Щодо вірності оригіналу можемо констатувати, що перекладач ніколи не дозволяє собі відходити від першотвору, упускати деталі чи доповнювати зміст. Єдиний вид відступу від авторського бачення – додаткове привнесення оцінковості, яка в оригіналі виявляється на імпліцитному рівні, а в перекладі може експлікуватися (*armes Mädchen* – *голодранка*) – ми пояснюємо все тим же прагненням перекладача до підвищення емоційного реєстру.

Окрім безпосередньої перекладацької діяльності, П. Рихло є популяризатором цієї острівної німецькомовної літератури не лише в Україні, а й у Німеччині. Майже 800 наукових та науково-популярних статей опубліковано ним для українських та німецьких / австрійських читачів. Уважасмо, що неабиякою заслугою вченого є те, що в багатьох працях досліджується не лише німецькомовна література як така, але й українська, єврейська, румунська, польська, їхня взаємодія та взаємовплив. Таким чином, закордонні читачі знайомляться також і з українськими авторами, а для іноземних літературознавців українська література стає також і предметом аналізу [8]. Окрім цього, учений проводить спільні проекти з (іноземними) науковцями та митцями, виставки, літературні читання, фестивалі. Він був одним із засновників Центру Буковинознавства у Чернівцях, котрий займався вивченням історії та культури краю, проводив численні конференції та міжнародні симпозиуми, що будили зацікавлення Буковиною у всьому світі. Стараннями П. Рихла у Чернівцях віднайдено будинки, де проживали письменники та поети, їм споруджені пам'ятники, з'явилися меморіальні дошки. Нещодавно Петро Васильович став одним з ініціаторів Міжнародного поетичного фестивалю «Literaturstadt Czernowitz», який поєднує творчу молодь з різних європейських країн навкруг ідеї європейського порозуміння, що вже, власне, була реалізована в Чернівцях на початку ХХ ст.

За таку різносторонню діяльність у царині розвитку міжкультурного діалогу П. Рихло був удостоєний відзнаками, серед яких – орден Буковини, почесна відзнака уряду землі Карінтія, Літературна премія імені Дмитра Загула.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Можна стверджувати, що саме такі особистості літературознавців-перекладачів, як Петро Рихло є найважливішою рушійною силою міжлітературних та міжкультурних контактів. Убачаючи за національним різноманіттям тяглість європейської традиції і глибоко досліджуючи творчий шлях авторів оригіналів, він зумів досягнути текст та підтекст їхньої творчості і випрацював свій стиль, котрий орієнтується на багатство та експресивність цільової мови, але відзначається надзвичайною близькістю до першотворів на усіх рівнях.

Цікавим видається проаналізувати рецепцію перекладів П. Рихла українськими читачами для з'ясування місця перекладеної літератури в парадигмі сучасної української літератури і поцінування діяльності перекладача.

Список використаної літератури

1. Іваницька М. Л. Німецькомовна поезія Буковини в українських перекладах / Марія Іваницька // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ, 2004. – Вип. 15. – С. 28–34.
2. Лоленко О. Чи можна перекласти незбагненність? / Олексій Лоленко // Новітня філологія. – 2010. – № 14. – С. 139–143. – Рец. на кн. : Шпербер М. Хурбан, або Незбагненна певність : есеї / Манес Шпербер ; пер. з нім. Петра Рихла. – Чернівці : Книги-XXI, 2009. – 268 с

3. Михайловський В. Невтомний шукач Буковинської Атлантиди / Володимир Михайловський // Буковина. – 2011. – 28 жовт.– № 83 (2114).
4. Науменко А. Одиссея перекладу, або про шляхи до загубленої арфи затонулої поетичної Атлантиди / Анатолій Науменко // Нова філологія. – 2003. – № 1. – С. 173–211.
5. Петро Рихло : бібліографічний показник / уклад. : Марія Довгань, Олександра Гаврилюк. – Чернівці : [б. в.], 2010. – 121 с.
6. Рихло П. ALARUM – 05.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alarum.16mb.com/petro-ryhlo>
7. Horbatsch A.-H. Aus der versunkenen Welt einer einst reichen Multikultur. Gedanken zur «Verlorenen Harfe» von Petro Rychlo / Anna-Halja Horbatsch // Germanoslavica: Zeitschrift für germanoslawische Studien (Prag). – 10. – 2004. – № 1. – S. 94–96.
8. Colin A. Czernowitz/Cernăuți/Chernovtsy/Chernivtsi/Czernowcze: A Testing Ground for Pluralism / Amy Colin, Peter Rychlo // History of the Literary Cultures of East-Central Europe / Marcel Cornis-Pope, John Neubauer (eds.). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2004. – Vol. 2. – P. 57–77.

Статтю подано до редколегії
20.03.2012 р.

УДК 81'373.46.001.4

Т. Р. Кияк – доктор філологічних наук, професор
Інституту філології Київського національного
університету імені Т. Г. Шевченка

Смисл і дискурс у перекладі поезії (на матеріалі «Нічної пісні мандрівника» Й. В. Гете)

*Роботу виконано в Інституті філології
КНУ ім. Т. Г. Шевченка*

У статті розглядається гіпотеза про наявність фактору дискурсу в процесі перекладу різножанрових текстів. Категорія дискурсу більшою чи меншою мірою впливає на переклад, залежно від об'єкта перекладу в діапазоні «поезія – художня проза – науково-технічні тексти з низьким рівнем абстрактності – із середнім рівнем абстрактності – з високим рівнем абстрактності».

Ключові слова: дискурс, переклад, текст, абстрактність, жанр, рівень, аспект.

Кияк Т. Р. Смысл и дискурс в переводе поэзии (на материале «Ночной песни странника» И. В. Гёте). В статье рассматривается гипотеза о присутствии фактора дискурса в процессе перевода текстов разных жанров. Категория дискурса влияет на перевод в большей или меньшей степени, в зависимости от объекта перевода в диапазоне «поэзия – художественная проза – научно-технические тексты с низким уровнем абстрактности – средним уровнем абстрактности – высоким уровнем абстрактности».

Ключевые слова: дискурс, перевод, текст, абстрактность, жанр, уровень, аспект.

Kyiak T. R. Meaning and Discourse in the Translation of Poetry (Based on «The Traveller's Night Song» by Johann Wolfgang von Goethe). This article deals with the hypothesis about the discourse factor preserve of in the process of translation of different text genres. The translation depending on the object of translation in the «poetry – narrative literature – scientific and technical texts with the low abstraction level – with the medium abstraction level – with the high abstraction level» aspect.

Key words: discourse, translation, text, abstraction, genre, level, aspect.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перекладознавство як наука, що виникла на стику низки мовознавчих дисциплін, має узгоджено сприймати та використовувати запозичені концепції, поняття, терміни. До подібних проблемних об'єктів можна віднести тлумачення категорії дискурсу. Побувають крайнощі: від повного його несприйняття аж до його фетишизації, лише в іншій термінології. Сьогодні «настав момент, коли виявляється можливість підійти до осмислення природи дискурсу інакше: відштовхуючись не від принципів пізнання, а від констатації та опису необхідностей, притаманних буттю дискурсу в самому собі» [6; 7].